ऋ. १ जूतिः, २ वातजूतिः, ३ विप्रजूतिः, ४ वृषाणकः, ५ करिक्रतः, ६ एतशः, ७ ऋष्यशृङ्गः (एते वातरशना मुनयः)। केशिनः - अग्नि - सूर्य-वायवः । अनुष्टुप्

केश्यग्निं केशी विषं केशी बिभर्ति रोदसी। केशी विश्वं स्वर्दृशे केशीदं ज्योतिरुच्यते॥ १०.१३६.०१

केशी- अश्वः। अश्वः श्रुतिषु प्राणः। अत्र तु मुख्यप्राणो हिरण्यगर्भः। अग्निम्- जगत्सृष्टिकारणभूतमौष्ण्यम्। विषम्- जगत्संहारार्थं व्यापकं कालाग्निनामकमौष्ण्यम्। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। बिभर्ति- धरति। केशी। विश्वम्- सर्वम्। स्वर्दृशे- स्वर्गदर्शनाय करोति। केशी। इदम्- एषः। ज्योतिः- सूर्यप्रकाश इति। उच्यते ॥१॥

मुनयो वातरशनाः पिशङ्गा वसते मला। वातस्यानु ध्राजिं यन्ति यद्देवासो अविक्षत॥ १०.१३६.०२

वातरशनाः- प्राणायामपरायणाः। मुनयः- मननशीला उपासकाः। पिशङ्गा मला- पिशङ्गमलिनवल्कलानि। वसते- दधते। यत्- यस्मिन्। देवासः- देवता इन्द्रावरुणादयः। अविक्षत- प्रविशन्ति। तस्य। वातस्य- केशिनो मुख्यप्राणस्य महत्तत्त्वभूतस्य हिरण्यगर्भस्य। ध्राजिम्- गतिम्। अनु यन्ति- अनुगच्छन्ति। मुख्यप्राणमुपासत इत्यर्थः ॥२॥

उन्मदिता मौनेयेन वाताँ आ तस्थिमा वयम्। शरीरेदस्माकं यूयं मर्तासो अभि पश्यथ॥ १०.१३६.०३

मौनयेन- चित्तवृत्तिनिरोधाख्यतूष्णींभावेन। उन्मदिताः- तृप्ताः। मद तृप्तियोगे। वयम्। वातान्- प्राणान्। आ तस्थिम- उपास्महे। मर्तासः- हे मर्त्याः। यूयम्। अस्माकम्- नः। शरीरा- रूपाणि। इत्- एव। अभि पश्यथ। न तु अस्माकं गम्भीरं स्वरूपम् ॥३॥

अन्तरिक्षेण पतति विश्वा रूपावचाकशत्। मुनिर्देवस्यदेवस्य सौकृत्याय सखा हितः॥ १०.१३६.०४

मुनिः- मननशीलः। देवस्यदेवस्य- प्रतिदेवस्य। सौकृत्याय- शोभनकरणाय। सखा- मैत्रः सन्। हितः सन्। विश्वा रूपाणि- सर्वाणि रूपाणि। अवचाकशत्- पश्यन्। अन्तरिक्षेण- प्राणेन।

Dr. Rangani
WEBOLIM

अन्तरिक्षं वायुसञ्चारस्थानं प्राणमयकोशस्य प्राणस्थानस्य प्रतीकभूतम्। तस्मात् अन्तरिक्षोपलक्षितः प्राणः। पतति- चरति ॥४॥

वातस्याश्वो वायोः सखाथो देवेषितो मुनिः।
उभौ समुद्रावा क्षेति यश्च पूर्व उतापरः॥ १०.१३६.०५

वातस्य- प्राणस्य। अश्वः- अशिता। वायोः- प्राणस्य। सखा- मित्रभूतः। अथो- अपि च। देवेषितः- देवप्रेरितः। मुनिः- मननशील उपासकः। यश्च पूर्वः- यश्च उत्कृष्टश्चित्समुद्रः। उत- अपि च। अपरः- यश्च निकृष्टश्चित्तसमुद्रः। वामदैव्यसूक्ते द्विप्रकारः समुद्रः प्रोक्तः। वासनामयहृत्समुद्रः। आधारभूतसत्तामात्रहृत्समुद्र इति। उभौ समुद्रौ। आक्षेति- अभिगच्छति निवसति च। क्षि निवासगत्योः ॥५॥

अप्सरसां गन्धर्वाणां मृगाणां चरणे चरन्। केशी केतस्य विद्वान्सखा स्वादुर्मदिन्तमः॥ १०.१३६.०६

अप्सरसाम्- अप्सु मूलशक्तिधारासु स्थितानां सुखानुभूतीनाम्। गन्धर्वाणाम्- चिद्रश्म्युद्भूतानुभूतीनाम्। निर्विचारसमाध्यन्तानामानन्दसमाध्यादीनामिति भावः। मृगाणाम्- योगिभिर्मृग्यमाणानाम्। चरणे- आचरणे। चरन्। केशी- मुख्यप्राणः। केतस्य- चैतन्यस्य। विद्वान्। सखा। स्वादुः- मधुरः। मदिन्तमः- अतिशयेन तृप्तो भवति ॥६॥

वायुरस्मा उपामन्थत्पिनष्टि स्मा कुनन्नमा।
केशी विषस्य पात्रेण यद्रुद्रेणापिबत्सह॥ १०.१३६.०७

जगत्संहार उच्यते। यत्- यज्जगत्। केशी- हिरण्यगर्भः। विषस्य पात्रेण रुद्रेण- विषाख्यसंहारकर्तृकालाग्निविशिष्टवेगाधिदैवतेन। सह। अपिबत्- स्वात्मनि संहृतवान्। तत्। अस्मै- एतस्मै मुख्यप्राणाय हिरण्यगर्भाय तस्योपकाराय। वायुः-आधिभौतिकवातः। उपामन्थत्- संहारकाले वेगेन ममन्थ। कुनन्नमा- कुत्सितनमयित्री अदितिरखण्डप्रकृतिः। पिनष्टि- तज्जगत् स्वात्मनि पेषणं करोति ॥७॥

Dr. Rangani
WEBOLIM